

ДО ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Герасименко Є. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та процесу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-5625-5622

Статтю присвячено аналізу поняття та класифікації іноземних громадян та осіб без громадянства в Україні. Вивчаються правові акти в цій галузі, теоретичні концепції та положення міжнародних актів, зарубіжна практика законодавчого регулювання. Цей аналіз був проведений з метою вдосконалення правового регулювання правового статусу негромадян України та забезпечення захисту тих, хто цього потребує, зокрема за допомогою адміністративно-правових інструментів. На основі проведеного дослідження виявлено теоретичні та правові проблеми і прогалини та невідповідності законодавству України; розроблені пропозиції щодо шляхів їх усунення. Пропонується включити до законодавства України поняття «негромадянин України» як узагальнювальну назву іноземних громадян, підданих та осіб без громадянства. Критерієм виокремлення осіб до цієї категорії є факт наявності чи відсутності в особи громадянства України. При цьому правовий статус усіх негромадян характеризується відсутністю в його складі однакового для всіх цих осіб обсягу прав та обов'язків, визначених Конституцією України лише для її громадян – «громадянських» прав та обов'язків.

У статті також запропоновано вдосконалити класифікацію негромадян (іноземців та осіб без громадянства). Зокрема, запропоновано за критерієм строку знаходження на території України виокремити такі види негромадян:

1. Особи, які тимчасово перебувають в Україні.
2. Особи, які тимчасово проживають в Україні, зокрема які прибули в Україну:
  - 2.1. для працевлаштування;
  - 2.2. для участі в реалізації проектів міжнародної технічної допомоги;
  - 2.3. з релігійною метою або для участі в діяльності громадських (неурядових) організацій іноземних держав;
  - 2.4. для роботи у філіях чи представництвах іноземних суб'єктів господарювання;
  - 2.5. для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності;
  - 2.6. з метою участі у волонтерській діяльності;
  - 2.7. з метою навчання;
  - 2.8. з метою контролю за діяльністю зареєстрованої в Україні юридичної особи;
  - 2.9. з метою возз'єднання сім'ї.
3. Особи, які постійно проживають в Україні.

Ключові слова: іноземні громадяни та піддані, особи без громадянства, міжнародний захист, біженці.

Постановка проблеми. Особливості правового статусу у відповідній державі фізичних осіб, які не пов'язані з цією державою спеціальним правовим зв'язком, визначається внутрішнім законодавством такої держави. Так, зокрема, ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» встановлює, що за окремими винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. При цьому зазначені особи, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їхніх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини [1].

Україна обрала відповідний правовий режим для осіб, які не є її громадянами, виходячи зі своїх міжнародних зобов'язань, соціальних, економічних, політичних та правових умов. При цьому системне врегулювання зазначеного правового статусу напряму залежить від дефініції та однозначного розуміння поняття та класифікації іноземців та осіб без громадянства, адже окремі елементи

зазначеного правового статусу можуть варіюватися залежно від належності іноземця чи апатрида до відповідної категорії зазначених осіб, яка може визначатись залежно від різних критеріїв, наприклад, від легальності, строку, мети перебування на території України тощо.

Однак, попри наявність законодавчого визначення іноземців та встановлення залежності їхнього правового статусу від окремих особливостей перебування іноземців на території України, наукові спори щодо формулювання дефініції та класифікації іноземців та осіб без громадянства не вщухають і досі. Це в тому числі зумовлено і певними недоліками чинного законодавства в цій сфері, що вимагає на систематизацію наукових поглядів з метою вдосконалення законодавчої термінології.

Отже, **мета статті** – розроблення пропозицій щодо вдосконалення термінології у сфері правового регулювання статусу іноземних громадян, підданих та осіб без громадянства, включаючи їх поняття та класифікацію.

У загальному розумінні іноземні громадяни – це особи, які перебувають на території однієї держави та мають громадянство іншої держави [2, с. 124]. Визначення іноземця в п. 6 ч. 1 статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» як особи, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, за основними ознаками відтворює вищенаведену дефініцію. Таким чином, ознаками для виокремлення цієї категорії громадян є відсутність громадянства України та наявність громадянства або підданства іншої держави або держав. Проте питання, яким чином і коли має встановлюватись наявність такого громадянства/підданства, залишається відкритим. Тому більш слушним вбачається формулювання визначення іноземців «від зворотного», відповідно до якого іноземними громадянами вважаються особи, які перебувають на території держави і не є її громадянами. Зазначене визначення залишає поза його межми наявність чи відсутність громадянства або підданства інших держав як основну ознаку, однак використовує іншу ознаку – перебування на території іншої держави. Вважаємо критику цього визначення цілком обґрунтованою, адже, з одного боку, дане визначення не можна назвати цілком вірним, оскільки така ознака, як наявність громадянства чи підданства іншої держави чи відсутність будь-якого громадянства, що чітко відрізняє іноземця від особи без громадянства, ним не врахована [3, с. 81–82]. А з іншого боку, перебування особи на території певної держави жодним чином не змінює тип відносин, який складається між особою та цією державою, в основі якого є відсутність особливого правового зв'язку – відсутність громадянства. Відповідно до іншої точки зору в основу виокремлення іноземних громадян та апатридів від громадян покладаються саме правові зв'язки. Так, на думку Т.Н. Кирилової, іноземним громадянином є «особа, яка має постійний політичний, економічний і правовий зв'язок з державою свого громадянства і перебуває в тимчасовому економічному і правовому зв'язку з іншими державами» [4, с. 106]. Однак і це визначення навряд чи можна вважати досконалим. Адже, для прикладу, відсутність такого тимчасового зв'язку громадянина США з Українською державою жодним чином не змінює того факту, що він є громадянином іноземної держави. Очевидно, що особа не стає іноземцем після прибуття до іншої держави. Факт присутності іноземця на території певної держави, як й інші юридичні факти, впливає на обсяг його прав та обов'язків у межах специфічного типу правового статусу – правового статусу іноземця або апатрида. Так, факт звернення іноземця за отриманням дозволу на в'їзд на територію іншої держави спричинить виникнення певних правовідносин щодо отримання такого дозволу, але саме в межах правового статусу іноземця.

Отже, ми вважаємо відсутність громадянства України основною ознакою, яка виокремлює іноземних громадян та осіб без громадянства в окрему групу суб'єктів права України, відмінну від громадян України. Разом із цим належність осіб до громадянства чи підданства іншої держави підлягає додатковому встановленню. Наявність чи відсутність такої належності відрізняє іноземних громадян чи підданих від осіб без громадянства, що може впливати на особливості їхнього правового статусу в іноземній державі, включаючи отримання захисту з боку країни своєї громадянської належності.

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне включення до визначення іноземців та осіб без громадянства такої ознаки, як наявність чи відсутність підтвердження про громадянство/підданство. При цьому аргументи щодо недоцільності запровадження такої ознаки у визначення не вбачаються досить обґрунтованими. Не можна не погодитись із думкою, що встановлення факту приналежності певної особи до громадянства конкретної країни може відбуватися набагато пізніше за часом, ніж фактичне віднесення цієї особи до категорії іноземців, адже іноді особа на момент її встановлення не може підтвердити це відповідними документами [3, с. 82–83]. Однак документальне підтвердження громадянства/підданства іноземної держави має значення для відмежування іноземних громадян чи підданих від осіб без громадянства і не має значення для відокремлення зазначених осіб від громадян України, адже особа може мати і громадянство України, і громадянство/підданство іншої держави. При цьому з огляду на положення п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про громадянство України» якщо громадянин України має громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових

відносинах з Україною він визнається лише громадянином України [5]. І доки особа не підтвердить факт наявності в неї громадянства чи підданства, або цей факт не буде достовірно встановлений іншим чином, така особа має цілком обґрунтовано вважатись особою без громадянства. Однак ми не можемо вважати доведеними твердження особи про наявність у неї іноземного громадянства/підданства, доки вони не будуть підтверджені відповідними доказами.

Враховуючи зазначене, іноземцем в Україні можна вважати особу, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, що підтверджується відповідними доказами. Таким чином, усіх фізичних осіб в залежності від наявності та характеру правового зв'язку з певною державою чи державами можна поділити на такі види:

- 1) громадяни України;
- 2) іноземні громадяни (якщо країна такого постійного зв'язку – республіка);
- 3) іноземні піддані (якщо країна такого постійного зв'язку – монархія);
- 4) особи без громадянства (апатриди).

При цьому і в науковій літературі, і в законодавстві України іноземних громадян та підданих часто узагальнено називають іноземцями. Таким чином, термін «іноземець» застосовують у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні це поняття охоплює всіх осіб, які не є громадянами України, але потрапляють під її територіальну юрисдикцію, тобто іноземних громадян та осіб без громадянства. У вузькому значенні іноземцем вважається особа, що знаходиться на території певної держави, але не є її громадянином і перебуває в громадянстві іншої держави [6, с. 57; 7, с. 768].

Натомість узагальненого терміна для виокремлення іноземців та апатридів не існує. Разом із тим їхній правовий статус здебільшого розрізняється за можливістю отримання захисту з боку певної держави. Якщо іноземці можуть його отримати з боку держави свого громадянства чи підданства, то особи без громадянства не можуть на це розраховувати в силу відсутності в них громадянства чи підданства певної держави. Однак майже повна відсутність відмінностей у належних їм правах, свободах та обов'язках в Україні спонукає запропонувати надати їм узагальнюючу назву. Очевидно, що на протигагу терміну «громадянин» може бути застосований антонім «негромадянин». Критерієм відмежування в цьому випадку буде факт наявності чи відсутності в особи громадянства України. При цьому правовий статус усіх негромадян буде характеризуватись відсутністю в його складі однакового для всіх цих осіб обсягу прав та обов'язків, визначених Конституцією України лише для її громадян, – «громадянських» прав та обов'язків.

Таким чином, залежно від наявності громадянства України всі фізичні особи поділяються на громадян та негромадян України. Негромадян України у свою чергу можна поділити на іноземців (іноземних громадян та підданих) і осіб без громадянства. Як уже зазначалось, попри законодавче визначення на цей час термін «іноземець» застосовується і в законодавстві, і в науковій літературі як узагальнювальний для громадян/підданих іноземних держав і осіб без громадянства. Однак, з нашої точки зору, таке неточне використання законодавчих термінів не є правильним та суперечить вимогам системності. Адже пункт 6 статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» встановлює, що термін «іноземець» може застосовуватись лише до осіб, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав», що виключає можливість його застосування для апатридів.

Разом із цим навряд чи викликає заперечення думка про громіздкість і незручність використання конструкції «іноземці та особи без громадянства» і в законотворчості, і в практиці правозастосування. Отже, розроблення узагальнювального терміна для цих осіб давно на часі. Тому ми пропонуємо для спільного найменування іноземних громадян і підданих (іноземців) та осіб без громадянства (апатридів) використовувати простий антонім терміна «громадянин» – «негромадянин».

Пропонуючи для зручності використання нового узагальнювального терміна «негромадянин», ми жодним чином не намагаємось виокремити чи створити новий правовий статус, використовуючи досвід окремих пострадянських держав, через його явно дискримінаційний характер. Так, наприклад, цей особливий юридичний статус надавався Латвійською Республікою колишнім громадянам СРСР, які проживали за станом на 1 липня 1992 року в Латвії, не мали громадянства жодної іншої країни та не пройшли процес натуралізації, а також їхнім нащадкам. Станом на липень 2019 року за даними Управління у справах громадянства та міграції Міністерства Внутрішніх справ Латвійської Республіки налічувалося 220 491 «негромадян», які проживають в Латвії [8], а також 5364 «негромадян» Латвії поза межами [9]. Необхідно відзначити, що із січня 2020 року процес «відтворення» нових негромадян Латвійської Республіки був припинений через набрання чинності законом, відповідно до якого всі діти таких негромадян автоматично набувають громадянство Латвії.

Наша пропозиція щодо запровадження терміна «негромадянин України» має за мету лише узагальнення норм, які стосуються іноземців та апатридів, підвищення зручності та спрощення фор-

мулювань у законотворчості та правозастосуванні. Отже, ми пропонуємо терміном «негромадянин України» визначати всіх іноземців, тобто осіб, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав, а також осіб без громадянства, тобто осіб, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Як вже зазначалося вище, сучасні міграційні процеси є надзвичайно складними та інтенсивними, а міграційні потоки характеризуються одразу кількома різними причинами та мотивами. У науці робляться спроби класифікації міграції за різними критеріями. Для прикладу можна навести ту, критерієм якої є причини та наслідки такої міграції. За цим критерієм можна виділити такі міграційні потоки:

- переселенці на постійне проживання;
- трудові (легальні, зареєстровані) мігранти;
- особи, які тимчасово перебувають у державі через особисті причини (навчання, туризм тощо);
- нелегальні (незареєстровані) мігранти;
- особи, які потребують притулку;
- особи, які потребують міжнародного захисту (додаткового, тимчасового, статусу біженців).

Яким би загальним поняттям не охоплювалися негромадяни України, з-поміж них завжди можна виділити окремі категорії залежно від причин залишення своєї держави, мети, підстав, строків та законності перебування в Україні. Пропозиції щодо класифікації негромадян за цими та іншими критеріями можна знайти в науковій літературі, однак у цілях цього дослідження ми пропонуємо зупинитись на окремих із них. Так, по-перше, відповідно до критерію причин залишення негромадянами своєї країни вони можуть бути розподілені на 2 групи:

А) ті, що добровільно залишили країну свого громадянства/підданства чи постійного проживання через особисті причини, включаючи економічні, працевлаштування, навчання тощо;

Б) вимушені мігранти, тобто особи, які змушені були покинути країну свого громадянства/підданства чи постійного проживання через обставини, що ставили під загрозу їхнє життя або реалізацію основоположних прав та свобод – катастрофи, війни, громадянські конфлікти, переслідування і т. ін.

Вважаємо обов'язковим навести також розмежування негромадян України за законодавчо визначеними підставами для їх перебування на території України. Так, виходячи з норм Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», вбачаємо за доцільне виокремити такі види негромадян:

1. Іммігранти – тобто негромадяни, які іммігрували в Україну на постійне проживання відповідно до Закону України «Про імміграцію».
2. Негромадяни, яких визнано біженцями в Україні або яким надано притулок в Україні.
3. Негромадяни, які отримали додатковий або тимчасовий захист в Україні.
4. Негромадяни, які прибули в Україну для працевлаштування.
5. Негромадяни, які прибули в Україну для участі в реалізації проектів міжнародної технічної допомоги, зареєстрованих у встановленому порядку.
6. Негромадяни, які прибули в Україну з метою проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності за запрошенням релігійних організацій та погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію відповідної релігійної організації.
7. Негромадяни, які прибули в Україну для участі в діяльності громадських (неурядових) організацій іноземних держав.
8. Негромадяни, які прибули в Україну для роботи у філіях чи представництвах іноземних суб'єктів господарювання, іноземних банків в Україні.
9. Негромадяни, які прибули в Україну для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності, з метою участі в міжнародних та регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів.
10. Іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації.
11. Негромадяни, які прибули в Україну з метою контролю за діяльністю зареєстрованої в Україні юридичної особи, засновниками та/або учасниками, та/або бенефіціарними власниками (контролерами) якої вони є.
12. Негромадяни, які прибули в Україну з метою навчання.
13. Негромадяни, які прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї.
14. Негромадяни, які до прийняття рішення про припинення громадянства України постійно проживали на території України і після прийняття рішення про припинення громадянства України залишилися постійно проживати на її території.

15. Негромадяни, які незаконно перебувають в Україні на період дії обставин, що унеможливають їх примусове видворення за межі України.

16. Негромадяни, які уклали контракт про проходження військової служби у Збройних Силах України або надавали інструкторську допомогу відповідним підрозділам у рамках проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях.

За таким критерієм, як строк знаходження на території України, пропонуємо виокремити такі види негромадян в Україні:

3. Особи, які тимчасово перебувають в Україні на період наданого візою дозволу на в'їзд або на період, встановлений законодавством чи міжнародним договором України, до яких відносяться негромадяни, які в'їхали в Україну на інших законних підставах, ніж визначені для тимчасового чи постійного проживання.

4. Особи, які тимчасово проживають в Україні, зокрема які прибули в Україну:

4.1. для працевлаштування;

4.2. для участі в реалізації проектів міжнародної технічної допомоги, зареєстрованих у встановленому порядку;

4.3. з метою проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності; які прибули в Україну для участі в діяльності громадських (неурядових) організацій іноземних держав;

4.4. для роботи у філіях чи представництвах іноземних суб'єктів господарювання, іноземних банків в Україні;

4.5. для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності,

4.6. з метою участі в міжнародних та регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організації та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів;

4.7. з метою навчання;

4.8. з метою контролю за діяльністю зареєстрованої в Україні юридичної особи, засновниками та/або учасниками та/або бенефіціарними власниками (контролерами) якої вони є;

4.9. з метою возз'єднання сім'ї.

До таких осіб також відносять негромадян, які уклали контракт про проходження військової служби у Збройних Силах України або надавали інструкторську допомогу відповідним підрозділам у рамках проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях, а також які незаконно перебувають в Україні на період дії обставин, що унеможливають їх примусове видворення за межі України.

5. Особи, які постійно проживають в Україні, до яких Закон включає іммігрантів, осіб, які отримали статус біженців або притулок, а також ті, які до прийняття рішення про припинення громадянства України постійно проживали на території України і після прийняття рішення про припинення громадянства України залишилися постійно проживати на її території.

Аналіз вищенаведених норм Закону дозволяє зробити висновок про те, що терміни «проживання» та «перебування» є різними за змістом, обсягом підстав і правовим статусом негромадянина, щодо якого цей термін використовується. Разом із цим у Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» дуже часто термін «перебування» використовується як узагальнювальний. Так, наприклад, стаття 3, визначаючи загальні засади правового статусу негромадян, пов'язує їхні особливості законністю «перебування» особи на території України. Таким чином, виключення такого критерію, як «законність проживання», очевидно, створює умови для проблем у практиці правозастосування. Зважаючи на зазначене, пропонуємо використовувати термін «знаходження» як узагальнювальну, родову категорію для проживання та перебування.

У залежності від критерію законності знаходження негромадян на території України можна виокремити 2 види таких осіб:

1) Негромадяни, які законно знаходяться на території України. Пункт 7 частини 1 статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» визначає їх як іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, а саме які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно чи тимчасово проживають на її території або тимчасово перебувають в Україні.

2) І, відповідно, особи, які незаконно знаходяться на території нашої держави. Їх традиційно називають нелегальними мігрантами (нелегалами). До них відносяться іноземці або особи без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України [1].

Висновки. Пропонується включити до законодавства України загальне поняття «негромадянин України» як узагальнювальну назву іноземних громадян, підданих та осіб без громадянства. Критерієм виокремлення осіб до цієї категорії є факт наявності чи відсутності в особи громадянства України. При цьому правовий статус усіх негромадян характеризується відсутністю в його складі однакового для всіх цих осіб обсягу прав та обов'язків, визначених Конституцією України лише для її громадян – «громадянських» прав та обов'язків. Таким чином, у залежності від наявності громадянства України всі фізичні особи поділяються на громадян та негромадян України. Негромадян України у свою чергу можна поділити на іноземців (іноземних громадян та підданих) й осіб без громадянства.

У статті також запропоновано вдосконалити класифікацію негромадян (іноземців та осіб без громадянства). Без сумнівів, зазначені пропозиції щодо вдосконалення юридичної термінології у сфері загального визначення іноземних громадян, підданих та осіб без громадянства, а також щодо конкретизації їх видів у законодавстві України дозволять полегшити практику правозастосування та покращити захист прав, свобод та інтересів зазначених осіб.

Herasymenko Ye. On the concept and classifications of foreign citizens and stateless persons

The article is devoted to the analysis of the concept and classification of foreign citizens and stateless persons in Ukraine. Legal acts in this field, theoretical concepts and provisions of international acts, foreign practice of legislative regulation are studied. This analysis was conducted in order to improve the legal regulation of the legal status of non-citizens of Ukraine and to ensure the protection of those who need it, in particular through administrative and legal instruments. On the basis of the conducted research theoretical and legal problems and gaps and inconsistencies with the legislation of Ukraine are revealed; developed proposals for its improvement. It is proposed to include into the legislation of Ukraine the general concept of “non-citizen of Ukraine” as a general notion for foreign citizens and stateless persons. The criterion to distinguish persons from this category is the fact that a person has the citizenship of Ukraine. At the same time, the legal status of all non-citizens is characterized by the absence of the same scope of rights and obligations for all these persons, defined by the Constitution of Ukraine only for its citizens – “citizens” rights and responsibilities.

The article also proposes to improve the classification of non-citizens (foreigners and stateless persons). In particular, it is proposed to single out the following types of non-citizens according to the criterion of stay on the territory of Ukraine:

1. Persons temporarily staying in Ukraine.
2. Persons temporarily residing in Ukraine, in particular, who arrived in Ukraine:
  - 2.1. for employment;
  - 2.2. to participate in the implementation of international technical assistance projects;
  - 2.3. for religious purposes or to participate in the activities of public (non-governmental) organizations of foreign states;
  - 2.4. for work in branches or representative offices of foreign business entities;
  - 2.5. for cultural, scientific, educational activities,
  - 2.6. in order to participate in volunteer activities;
  - 2.7. for the purpose of training;
  - 2.8. in order to control the activities of a legal entity registered in Ukraine;
  - 2.9. to reunite the family.
3. Persons permanently residing in Ukraine.

Key words: foreign citizens and subjects, stateless persons, international protection, refugees.

Література:

1. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 04.02.1994 р. № 3929-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 19–20 від 18.05.2012. Ст. 179.
2. Юридичні терміни : тлумачний словник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Либідь, 2004. 320 с.
3. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : навч. посібник / С.М. Алфьоров та ін. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012, 326 с.
4. Кирилова Т.Н. Общие положения гражданской правосубъектности иностранцев в СССР. *Правоведение*. 1986. № 1. С. 103–110.

5. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України* 2001. № 13 від 30.03. Ст. 65.
6. Петров Є.Ю. До проблеми поняття «іноземець» та видів іноземців в Україні. *Право і Безпека*. 2012. № 3. С. 54–59.
7. Петров Є. Ю. Принципи конституційно-правового статусу іноземців в Україні. *Форум права*. 2012. № 1. С. 767–775.
8. Latvijas Republikas iekšlietu ministrijas. pilsonības un migrācijas lietu pārvalde «Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc valstiskās piederības (Datums=01.07.2019)». URL: https://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/ISVP_Latvija_pec_VPD01072019.pdf (дата звернення: 20.10.2020).
9. Latvijas Republikas iekšlietu ministrijas. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde «Ārvalstīs dzīvojošo sadalījums pēc dzimšanas gada un valstiskās piederības (Datums=01.07.2019)». URL: https://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/ISAG_Aarvalstiis_pec_DZGada_VPD01072019.pdf (дата звернення: 20.10.2020)